

Original Article

The Role of Public Law Legal Entities in the Criminal Process: from Passive to Active Actors

Jafar Koosha¹, Akbar Khodabandehlo²

Highlights

- Public law legal entities have the position of plaintiff in criminal proceedings.
- Public law legal entities have the duties of a plaintiff, such as the obligation to pay litigation costs.
- Public law legal entities have the rights of a plaintiff, including the right to claim damages and the right to appeal to decisions.

ABSTRACT

Introduction

Legal entities are generally divided into private law legal entities and public law legal entities, and there are differences between them, including the difference in goals, which include the fact that private law legal entities are formed to secure the interests of a limited number of individuals, while public law legal entities are formed to protect and secure public and general interests and meet the needs of the people. One of the issues raised regarding public law legal entities is the legal position of these persons in cases where a crime is committed against them. Regarding cases where a crime is committed against a public law legal entity, two cases may arise. The first case is where direct damage has been caused to the public law legal entity, such as property belonging to the said person being stolen or destroyed. The second case is related to the place where the crime is committed against the subjects whose protection and provision are among the duties of the legal entity, for example, protecting the environment is one of the duties of the Environmental Protection Agency. If a crime such as environmental pollution is committed, this crime has been committed against an issue that the Environmental Protection Agency is responsible for protecting.

Methods

In this article, using a descriptive-analytical method, while examining Acts, regulations, legal opinions, and judicial practice, we seek to answer these questions: What is the position of public law legal entities in cases where a crime is committed against them? Do they have the position of declaring a crime or do they have the position of plaintiff? What are the effects of each of the positions? And specifically, we seek to answer the question: Do public law legal entities have the right to declare forgiveness for crimes committed against them? Accordingly, we will first examine the legal position of public law legal entities in crimes committed against them, and then we will examine the effects of each position.

How to Cite: Koosha, Jafar, Khodabandehlo, Akbar, "The Role of Public Law Legal Entities in the Criminal Process: from Passive to Active Actors", Legal Research, Vol. 28, No. 112, 2025, pp:107-124.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2025.238804.2853>

Received: 16/02/2025-Accepted: 14/07/2025

1. Associate Professor, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

2. Ph.D Candidate, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Corresponding Author Email: a_khodabandehlo@sbu.ac.ir

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Results and Discussions

In cases where a crime committed against a public law legal entity has caused direct harm to the public law legal entity, there is no doubt that these persons are considered plaintiffs in terms of causing direct harm to them. Where a crime is committed against objects whose protection are among the duties of the legal entity, there is doubt that the public law legal entity is considered plaintiff. In this case, it should be stated that public law legal entities are providers of public services, and these services are provided to meet the needs and provide public benefits, and accordingly, some crimes may occur that disrupt the process of providing services. Accordingly, crimes against the duties of public law legal entities are among the crimes whose victims are members of society, and it cannot be said that these crimes do not have victims, but rather these crimes are among the crimes without direct victims, and since all members of society are considered victims, the public law legal entity, which has the duty to protect and provide that object, is considered plaintiff on behalf of members of society and proceeds to pursue a criminal case as plaintiff. In Some Acts explicitly refer to the plaintiffs being public law legal entities, such as Articles 36 and 37 of the Central Bank Act and Note 4 of Article 1 of the Unorganized Monetary Market Regulation Act regarding the Central Bank being considered as plaintiffs, which in these Acts stipulate that public law legal entities are considered as plaintiffs. In some acts, the legislator, in addition to considering legal entities under public law as plaintiffs, has considered the officers of that legal entity as bailiffs. For example, in Note 2 of section 11 of the Clean Air Law, the Environmental Protection Organization is considered a plaintiff, and Note 1 of Article 32 of the aforementioned law considers the officers of the organization as bailiffs. Considering that the legislator has explicitly referred to legal entities as plaintiff in some specific laws or has specified matters such as exemption from paying court fees, which are considered to be the rights of the plaintiff, it seems that by clarifying the scope of these cases, public law legal entities can be considered as plaintiff in the criminal trial process. Therefore, public law legal entities are considered plaintiffs in the criminal proceedings. Given that public law legal entities are considered plaintiff, they have the rights and duties of a plaintiff in the criminal proceedings. Among the duties of public law legal entities in the criminal proceedings as plaintiff is the need to pay the cost of Proceedings, which in the current laws, the principle is that these persons must pay the cost of Proceedings, unless the legislator has made an exception. Given that these persons are considered plaintiff, the decisions issued by the prosecutor's office and criminal courts must be communicated to them and they have the right to object to the decisions. These individuals have the right to present evidence to prove the subject of their complaint. public law legal entities expected to secure the interests they are responsible for securing and protecting, and in the event of full exercise of the relevant rights, they can declare a voluntary dismissal of the complaint submitted, and they can even waive filing of a complaint in the event of full exercise of the rights before filing a complaint, and in the event of unforgivable crimes, while declaring the occurrence of a crime, they can waive the filing of a criminal case as a plaintiff.

Conclusion

In Iranian law, considering the Acts that refer to public law legal entities as plaintiffs and considering the existential philosophy of these entities, which is to provide public service, it can be assumed that public law legal entities have the position of plaintiff. they have the rights of plaintiffs, such as the right to complain, the right to present evidence, and the right to object to judicial decisions. In the event that the interests and rights of the public law legal entity are fully satisfied, these individuals have the right to declare a waiver of the criminal complaint.

KeyWords: Public Law Legal Entities, Plaintiff, Declarant, Rights, Duties

نقش اشخاص حقوقی حقوق عمومی در فرایند دادرسی کیفری: از کنشگر منفعل تا کنشگر فعال

جعفر کوشا^۱، اکبر خدابنده‌لو^۲

نکات برجسته

- اشخاص حقوقی حقوق عمومی واجد سمت شاکی در فرایند کیفری هستند.
- اشخاص حقوقی حقوق عمومی تکالیف شاکی از قبیل لزوم پرداخت هزینه دادرسی را دارند.
- اشخاص حقوقی حقوق عمومی، حقوق شاکی از جمله حق مطالبه ضرر و زیان و حق اعتراض به آرا را دارند.

چکیده

یکی از موضوعاتی که درخصوص اشخاص حقوقی حقوق عمومی در فرایند دادرسی کیفری مطرح می‌شود، سمتی است که به این اشخاص در فرایند کیفری داده می‌شود. به‌طور معمول این اشخاص ممکن است دارای دو سمت متفاوت در فرایند کیفری شوند که عبارت‌اند از اعلام‌کننده و شاکی. اعلام‌کننده دارای نقش منفعل در فرایند کیفری است، ولی شاکی نقش فعال دارد که ازجمله می‌تواند به آرای صادره اعتراض، و ضرر و زیان وارده را مطالبه کند و در جلسات رسیدگی حضور داشته باشد. در این مقاله با مطالعه کتابخانه‌ای و با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی سمت اشخاص حقوقی حقوق عمومی در فرایند کیفری و آثار هریک از سمت‌ها در این فرایند پرداخته شده است. حاصل این پژوهش این است که اشخاص حقوقی حقوق عمومی واجد سمت شاکی در فرایند کیفری‌اند و بر همین اساس تکالیف شاکی از قبیل لزوم پرداخت هزینه دادرسی و همچنین حقوق شاکی ازجمله حق مطالبه ضرر و زیان و حق اعتراض به آرا را دارند.

کلید واژگان: اشخاص حقوقی حقوق عمومی، شاکی، اعلام‌کننده جرم، حقوق، تکالیف.

استناد به این مقاله: کوشا، جعفر، خدابنده‌لو، اکبر، «نقش اشخاص حقوقی حقوق عمومی در فرایند دادرسی کیفری: از کنشگر منفعل تا کنشگر فعال»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۸، شماره ۱۱۲، دی ۱۴۰۴، صص: ۱۰۷-۱۲۴.

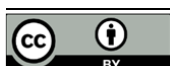
DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2025.238804.2853>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۸ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۳

۱. دانشیار، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

ایمیل نویسنده مسئول: a_khodabandeloo@sbu.ac.ir

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

اشخاص حقوقی در یک تقسیم‌بندی کلی به اشخاص حقوقی حقوق خصوصی و اشخاص حقوقی حقوق عمومی تقسیم می‌شوند و بین آنها تفاوت‌هایی وجود دارد که از جمله آنها می‌توان به تفاوت در اهداف اشاره کرد که اشخاص حقوقی حقوق خصوصی برای تأمین منافع افراد محدودی تشکیل می‌شود؛ در حالی که اشخاص حقوقی حقوق عمومی برای حفظ و تأمین منافع عمومی و همگانی و رفع نیازهای مردم تشکیل می‌شوند. یکی از موضوعات مطرح‌شده درباره اشخاص حقوقی این است که وضعیت مداخله آنان در فرایند دادرسی کیفری به چه صورتی است. در این خصوص دو وضعیت مطرح است: وضعیت اول مربوط به موردی است که شخص حقوقی مرتکب جرم می‌شود که اینجا مسئولیت کیفری شخص حقوقی مطرح است و در مقاله حاضر به این موضوع پرداخته نمی‌شود.^۱ وضعیت دوم مربوط به جایی است که شخص حقوقی مرتکب جرم نشده، بلکه جرم علیه شخص حقوقی ارتکاب یافته است. در خصوص این وضعیت دوم به‌طور معمول دو سمت شاکی و اعلام‌کننده درباره نقش اشخاص مذکور در فرایند کیفری مطرح می‌شود. شاکی براساس ماده ۹ قانون آیین دادرسی کیفری شخصی است که از وقوع جرم متحمل ضرر و زیان می‌شود و تعقیب مرتکب را درخواست می‌کند و عنصر اساسی در تعریف شاکی متضرر شدن از وقوع جرم است که این ضرر اعم از این است که مادی باشد یا معنوی. اعلام‌کننده جرم شخصی است که فاقد نفع شخصی در دعوای کیفری است و به‌لحاظ اطلاعاتی که از وقوع جرم دارد (اعم از اینکه شاهد وقوع جرم باشد یا نباشد)، مراتب را به مقام تعقیب یا ضابطین اطلاع می‌دهد. اعلام جرم اقدامی اخلاقی، اجتماعی، مذهبی و در پاره‌ای از موارد قانونی است که نتیجه آن کمک به قوه قضائیه در انجام یکی از وظایف مهم یعنی کشف جرم و تعقیب آن است.^۲

در خصوص مواردی که جرم علیه شخص حقوقی حقوق عمومی ارتکاب می‌یابد، دو حالت ممکن است مطرح باشد: حالت اول جایی است که ضرر مستقیم به شخص حقوقی حقوق عمومی وارد شده باشد، مثل اینکه مال متعلق به شخص مزبور، سرقت یا تخریب شده باشد؛ حالت دوم مربوط به جایی است که جرم علیه موضوعاتی ارتکاب می‌یابد که حفظ و تأمین آن جزو وظایف شخص حقوقی است؛ به‌عنوان مثال حفظ محیط‌زیست جزو وظایف سازمان حفاظت از محیط زیست است؛ حال اگر فردی مرتکب بزه آلوده کردن هوا یا دفع نامناسب پسماند ویژه شود، بزه علیه موضوع محیط‌زیست ارتکاب یافته است که حفظ آن جزو وظایف سازمان مزبور است.

در قوانین ایران، در خصوص اینکه سمت اشخاص حقوقی حقوق عمومی در دو حالت فوق شاکی است یا اعلام‌کننده حکم کلی وجود ندارد و در رویه قضایی نیز در این خصوص اختلاف نظر وجود دارد. بر همین اساس لازم است این موضوع مورد بررسی و کنکاش علمی قرار گیرد و وضعیت فعلی حقوق ایران و وضعیت مطلوب تشریح شود. در مقررات فعلی در برخی از موارد سمت‌های ضابطیت و کارشناسی نیز به اشخاص حقوقی حقوق عمومی داده شده است که لازم است باتوجه به سمتی که از حیث شاکی یا اعلام‌کننده می‌دهیم، موضوع ضابطیت و کارشناسی از حیث رعایت اصول برابری سلاح‌ها و بی‌طرفی، بررسی شود. پس از تعیین اینکه سمت شخص حقوقی حقوق عمومی فرایند کیفری چیست، باید آثار مترتب بر هریک از سمت‌ها (حقوق و تکالیف) بررسی و انطباق آثار با جایگاه اشخاص حقوقی حقوق عمومی از حیث حفظ منافع عمومی کنکاش شود. همچنین این موضوع حائز اهمیت است که آیا دادن نقش فعال به شخص حقوقی عمومی موجب انفعالی شدن نقش دادستان در جرائم علیه منافع عمومی می‌شود. باتوجه به مراتب فوق در این مقاله ضمن بررسی سمت

۱. جهت مطالعه در این خصوص، رک: عبداللهی، افشین و جواد فراز مهر، «امکان اعمال ضمانت اجرای کیفری در مورد اشخاص حقوقی حقوق عمومی»، دوره ۷، شماره ۲۶، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۱۳۹۸، صص ۲۵۱-۲۸۴.

۲. آشوری، محمد، آیین دادرسی کیفری، جلد ۱، تهران: سمت، چاپ نوزدهم، ۱۳۹۵، ص ۲۳۵.

اشخاص حقوقی حقوق عمومی و آثار آن سمت در فرایند کیفری، داشتن سمت‌های اضافه ضابطیت و کارشناسی از حیث رعایت اصول تساوی سلاح‌ها و بی‌طرفی، تأثیر داشتن نقش فعال اشخاص مزبور بر نقش دادستان و همچنین انطباق سمت شخص حقوقی با جایگاه آن به عنوان حافظ منافع عمومی مورد کنکاش علمی قرار می‌گیرد.

۱. سمت اشخاص حقوقی حقوق عمومی در فرایند دادرسی کیفری

در مواردی که جرم علیه شخص حقوقی ارتکاب می‌یابد، درخصوص اینکه سمت شخص حقوقی در این موارد چیست، سه نظریه مطرح است که در رویه قضایی نیز هریک از نظریات طرف‌دارانی دارند که در ادامه به بررسی آنها می‌پردازیم. نظر اول این است که شخص حقوقی حقوق عمومی در هر حال اعلام‌کننده جرم است. در تشریح این نظر چند استدلال بیان شده است که عبارت‌اند از: ۱- چون اشخاص حقوقی حقوق عمومی از قبیل سازمان منابع طبیعی، در گزارش‌های مربوط به اعلام جرم تمبر شکایت کیفری را باطل نمی‌کنند، پس شاکی نیستند. ۲- اشخاص حقوقی حقوق عمومی از وقوع جرم به صورت مستقیم متحمل ضرر و زیان نمی‌شوند. براین اساس، وفق ماده ۱۰ قانون آیین دادرسی کیفری شاکی محسوب نمی‌شوند. ۳- شاکی اختیار دارد شکایت بکند یا نکند، ولی اشخاص حقوقی حقوق عمومی این اختیار را ندارند؛ لذا شاکی نیستند و مکلف به اعلام جرم‌اند. ۴- اگر شخص حقوقی حقوق عمومی جزء ضابطین دادگستری باشد، سمت وی به تبع ضابطیت، اعلام‌کننده جرم خواهد بود.^۱ بر این نظر ایراداتی چند وارد است که در قسمت‌های بعدی به فراخور بدان پرداخته خواهد شد.

مطابق نظر دوم که اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه مشورتی شماره ۷/۹۷/۱۱۶ مورخ ۱۳۹۷/۱/۲۷ چنین دیدگاهی را بیان کرده است، در دو فرض اشخاص حقوقی حقوق عمومی شاکی محسوب می‌شوند. فرض اول جایی است که جرم علیه شخص حقوقی حقوق عمومی ارتکاب یافته است، مثل اینکه اموال شخص حقوقی حقوق عمومی سرقت یا تخریب شود که در این صورت وفق ماده ۱۰ قانون آیین دادرسی کیفری، شخص حقوقی متضرر از وقوع جرم بوده و شاکی محسوب می‌شود. در این خصوص اداره حقوقی در بزه تخریب منابع طبیعی، سازمان منابع طبیعی را به لحاظ اینکه منابع طبیعی متعلق به سازمان مزبور است، شاکی محسوب کرده است. فرض دوم جایی است که در قانون به شاکی بودن شخص حقوقی تصریح شده باشد که به عنوان مثال می‌توان به ماده ۱۴ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳ اشاره کرد که سازمان حفاظت از محیط زیست را صراحتاً شاکی دانسته است؛ لذا اصل بر این است که شخص حقوقی حقوق عمومی، اعلام‌کننده جرم است^۲ و استثنائاً در دو مورد فوق شاکی محسوب می‌شود و در صورت تردید در اینکه شخص حقوقی خاصی شاکی است یا اعلام‌کننده باید به اصل رجوع کرده و قائل شد که اعلام‌کننده جرم است.

درخصوص سمت شرکت آب منطقه‌ای در جرم حفر غیرمجاز چاه و سازمان جهاد کشاورزی در بزه تغییر غیرمجاز کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها، به دلیل اینکه دو معیار فوق در این موارد به نظر اداره حقوقی وجود ندارد، این دو نهاد در موارد مزبور اعلام‌کننده جرم‌اند. همان‌طور که در ادامه بیان خواهیم کرد، وظیفه اصلی اشخاص حقوقی حقوق عمومی ارائه خدمات عمومی است و تفکیک قائل شدن بین مصادیق تعیین و شاکی تلقی کردن برخی از اشخاص و اعلام‌کننده دانستن

۱. نظر اقلیت قضات در نشست قضایی مورخ ۱۳۹۸/۳/۲۳ شهر محمودآباد، مازندران مندرج در <https://neshast.eadl.ir/Home/GetPublicJSessionTranscript/72064a5a-30a3-4b03-a53f-08d6ef499c95>

۲. هیئت عالی نشست‌های قضایی درخصوص اینکه اداره استاندارد شاکی است یا اعلام‌کننده، ضمن اعلام اینکه اداره مزبور شاکی نیست، بیان داشته است: «شاکی بودن ادارات و نهادهای محتاج نص است؛ لذا اصل بر اعلام‌کننده بودن سازمان‌ها و نهادهای می‌باشد». رک: <https://neshast.eadl.ir/Home/GetPublicJSessionTranscript/b196eae0-fd32-4f7a-d868-08d78e0e31f1>

برخی دیگر به نظر می‌رسد چندان با هدف قانون‌گذار هماهنگ نیست و موجب انفعال این اشخاص در فرض اعلام‌کننده تلقی کردن آنان است.

نظر سوم که نظر مختار نگارندگان است، عبارت از این است که اشخاص حقوقی حقوق عمومی هم در جرائم علیه خود از قبیل سرقت و تخریب اموال متعلق به خودشان و هم در جرائم علیه به وظایفشان، شاکی محسوب می‌شوند. برای این نظر چند استدلال می‌توان ارائه کرد که به شرح ذیل است:

۱- ممکن است بیان شود عمده جرائم ارتكابی علیه وظیفه شخص حقوقی حقوق عمومی، در زمره جرائم بدون بزه‌دیده است و بر همین اساس اساساً بزه‌دیده‌ای وجود ندارد تا براساس ماده ۱۰ قانون آیین دادرسی کیفری قائل به شاکی محسوب شدن اشخاص مزبور باشیم. در پاسخ باید بیان کرد که اولاً جرم بدون بزه‌دیده وجود ندارد؛ زیرا هر جرمی خواه ناخواه بزه‌دیده دارد که یا بزه‌دیده مستقیم است یا بزه‌دیده مرتبط یا بزه‌دیده غیرمستقیم یا اینکه خود بزه‌کار بزه‌دیده است. بنابراین جرم فاقد بزه‌دیده وجود ندارد. حتی کسانی که این اصطلاح را به کار می‌برند منکر این مطلب نیستند؛ بلکه هنگامی که این اصطلاح را به کار می‌برند، مرادشان جرائمی است که بزه‌دیده مستقیم ندارد.^۱

دلیل دوم این است که فلسفه وجودی اشخاص حقوقی حقوق عمومی، ارائه خدمات عمومی است و خدمات عمومی اموری‌اند که به جهت رفع نیازها و تأمین منافع عمومی ضرورت دارد و تابع روابط آزاد یا قواعد حقوق خصوصی نیست و دولت به نحوی آن را اداره یا بر آنها نظارت می‌کند.^۲ هر شخص حقوقی حقوق عمومی متکفل انجام یک یا چند نوع خدمت عمومی است و وقتی جرمی در جهت اختلال در موضوعی که وظیفه شخص حقوقی حقوق عمومی است، ارتکاب می‌یابد، این امر اختلال در روند ارائه خدمت عمومی است و متضرر از وقوع آن، منتفعین خدمت عمومی یعنی افراد جامعه‌اند. علی‌هذا در جرائم علیه وظیفه اشخاص حقوقی حقوق عمومی، عموم افراد جامعه متضرر از وقوع جرم و بزه‌دیده‌اند. باتوجه به اینکه هر شخصی از افراد جامعه به عنوان متضرر از وقوع جرم در عمل نمی‌تواند به عنوان شاکی شکایت نماید قانون‌گذار اشخاص حقوقی حقوق عمومی را به نمایندگی^۳ از عموم افراد جامعه، متکفل این امر نموده است تا به نمایندگی از جامعه به عنوان شاکی اقدام به طرح شکایت نمایند^۴ تا در روند ارائه خدمت عمومی اختلال ایجاد نشود. همین ویژگی‌ها باعث شده است که این اشخاص در حوزه مربوط به پیگیری وظایف خود به عنوان مدعی‌العموم تخصصی^۵ نامیده شوند. ممکن است ایراد شود که شاکی محسوب کردن اشخاص حقوقی حقوق عمومی، در جرائم مربوط به وظایفشان موجب انفعال دادستان به عنوان مدعی‌العموم می‌شود؛ بدین معنا که در جرائم علیه منافع عمومی، وی منتظر شکایت شاکی می‌شود. در پاسخ باید گفت که اولاً جرائم علیه وظیفه اشخاص حقوقی حقوق عمومی عمدتاً در زمره جرائم بدون بزه‌دیده است که دارای ویژگی‌هایی از قبیل رؤیت‌ناپذیری، عدم تعیین دقیق بزه‌دیدگان، گستردگی آسیب‌ها و غیرمستقیم بودن

۱. رهامی، محسن و علی مراد حیدری، «شناخت جرائم بدون بزه‌دیده»، فصلنامه مدرس علوم انسانی، شماره ۳۷، ۱۳۸۳، ص ۹۳.

۲. امامی، محمد و کورش استوار سگری، حقوق اداری، جلد ۱، تهران: میزان، چاپ هفدهم، ۱۳۹۳، صص ۳۶ و ۳۸.

۳. طرح شکایت به نمایندگی از بزه‌دیده درمورد شکایت ولی قهری یا قیم به نمایندگی از محجور نیز وجود دارد با این تفاوت که در آنجا بزه‌دیده اهلیت استیفا درخصوص طرح شکایت را ندارد، لکن درمورد اشخاص حقوقی حقوق عمومی بزه‌دیده محجور نیست.

۴. برخی از نویسندگان با ارائه تحلیل مشابه درخصوص سازمان بورس بر این نظرند که قانونگذار سازمان را به نیابت از بزه‌دیده (حال بزه‌دیده چه جامعه باشد، چه سازمان و یا سهامداران) به عنوان شاکی تعیین نموده است؛ رک: صادقی، محمد، جواد رجبی سلمان و حسن حاجی تبار فیروزجایی، «جایگاه سازمان بورس و اوراق بهادار در پیشگیری از جرائم بورس و فرابورسی در راستای برنامه‌ریزی منطقه‌ای و توسعه پایدار»، فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، دوره ۱۳، شماره ۵۱، ۱۴۰۲، ص ۲۳۳.

۵. یکی از نویسندگان به سازمان بورس لقب مدعی‌العموم بازار اوراق بهادار داده‌اند، رک: صادقی قهساره، محمدرضا، «بررسی فرایند دادرسی به جرائم بورس اوراق بهادار»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، اصفهان: مؤسسه آموزشی عالی شهید اشرفی اصفهانی، ۱۳۹۰، ص ۹۳.

آسیب‌هاست.^۱ با در نظر گرفتن ویژگی‌های مزبور، گزارش‌دهی در این جرائم پایین است و پیرو آن کشف جرم پایین، و رقم سیاه بالا و نهایتاً نرخ تعقیب نیز پایین است؛^۲ ضمن اینکه کشف این جرائم امری تخصصی است و ضابطین عام نیز عمدتاً قادر به کشف این جرائم نیستند و کشف آنها علاوه بر تخصص، عمدتاً نیازمند داده‌ها و اطلاعات کامل درخصوص موضوع است. اشخاص حقوقی عمومی دارای ظرفیت لازم برای کمک به کشف حداکثری جرائم فوق‌اند؛ چراکه درخصوص وظایفی که قانون به آنان داده است تخصص دارند^۳ و نیروی انسانی به تعداد کافی دارند و اطلاعات و امکانات لازم برای اجرای وظیفه محوله دارند و نوعاً اطلاعاتی که در این اشخاص وجود دارد، هیچ‌جای دیگری وجود ندارد. علی‌هذا باتوجه به طبع جرائم علیه وظایف اشخاص حقوقی عمومی، که در زمره جرائم بدون بزه‌دیده است، به نظر می‌رسد اشخاص مزبور با اوصاف فوق دارای بهترین ظرفیت برای کمک به کشف جرائم مذکور باشند و می‌توان با دادن نقش فعال به این اشخاص از طریق شاکی محسوب کردن آنان به کشف و تعقیب حداکثری جرائم علیه منافع عمومی کمک نمود و این اشخاص را به‌عنوان یاریگر دادستان در تحقق منافع عمومی از طریق تعقیب مؤثر مجرمان محسوب نمود. ثانیاً جرائم علیه وظایف شخص حقوقی عمومی عمدتاً در زمره جرائم غیرقابل گذشت است که شروع به تعقیب در این جرائم نیازمند شکایت شاکی نیست. بر این اساس در صورت اطلاع دادستان از وقوع این جرائم وی به‌موجب اصل الزامی بودن تعقیب ملزم به تعقیب متهم است.

۲- براساس ماده ۵۸۷ قانون تجارت اشخاص حقوقی عمومی به‌محض ایجاد، شخصیت حقوقی پیدا می‌کنند و براساس ماده ۵۸۸ قانون مزبور شخص حقوقی (ازجمله شخص حقوقی عمومی) می‌تواند دارای کلیه حقوق و وظایفی شود که قانون‌گذار برای افراد قائل است؛ یکی از حقوقی که شخص حقوقی دارد این است که به‌طور مستقل صاحب حق می‌شود و می‌تواند علیه دیگران طرح دعوا کند^۴ و یکی از دعاوی که می‌تواند مطرح کند دعوی کیفری است و شخص حقوقی می‌تواند واجد حق شکایت کیفری شود و طرح شکایت نماید. سؤالی که وجود دارد این است که نحوه طرح شکایت از سوی شخص حقوقی چگونه است؟ در پاسخ باید گفت از آنجایی که اعمال حقوقی به قصد و رضا نیاز دارند و اشخاص حقوقی قدرت و صلاحیت انجام این اعمال را ندارند، اداره‌کنندگان این اشخاص این وظیفه را برعهده دارند؛^۵ بر همین اساس است که ماده ۵۸۹ قانون تجارت مقرر می‌دارد تصمیمات شخص حقوقی به‌وسیله مقاماتی که در قانون یا اساسنامه تعیین شده است، گرفته می‌شود و بر اساس ماده ۳۲ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب ۱۳۷۹ اشخاص حقوقی عمومی، می‌توانند برای طرح دعوا و تعقیب دعوا از اداره حقوقی خود یا کارمندان رسمی خود با داشتن شرایطی استفاده نمایند.

۳- قانون‌گذار در برخی قوانین به صراحت به شاکی محسوب شدن اشخاص حقوقی عمومی اشاره کرده است که از آنها می‌توان به مواد ۳۶ و ۳۷ قانون بانک مرکزی و تبصره ۴ ماده ۱ قانون تنظیم بازار غیرمتشکل پولی درخصوص شاکی محسوب شدن بانک مرکزی که در این قوانین به شاکی محسوب شدن اشخاص حقوقی عمومی تصریح شده

۱. آقایی، امین، «حمایت از منافع عمومی در نظام تعقیب کیفری ایران»، رساله دکتری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۹۶، صص ۱۲۳ - ۱۲۸.

۲. محسنی، فرید، **جرائم اقتصادی**، در: نیازپور، امیرحسن (به کوشش)، دانشنامه علوم جنایی اقتصادی، تهران: میزان، ۱۳۹۶، ص ۲۵۱.

۳. مهر، نسرين و سعدی ابراهیم‌زاده، «نقش نهاد ناظر در مواجهه با بزهکاری در بازار اوراق بهادار مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و آمریکا»، **فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی**، دوره ۱۳، شماره ۱، ۱۴۰۱، ص ۴۲۴.

۴. امامی و استوار سنگری، پیشین، ص ۵۰.

۵. رضایی‌زاده، محمد جواد و محسن داور، «تفکیک صلاحیت اشخاص حقوقی عمومی در نظام حقوقی ایران»، **فصلنامه حقوق اداری**، دوره ۲، شماره ۸، ۱۳۹۴، ص ۸۹.

است. درخصوص سازمان جهاد کشاورزی در بزه تغییر غیرمجاز کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها بر اساس بند (ت) الحاقی مورخ ۱۳۹۷/۱۲/۵ به ماده ۶ آیین نامه اجرایی قانون اصلاح قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها مصوب ۱۳۸۶/۳/۲۰ هیئت وزیران، صراحتاً به طرح شکایت کیفری ازسوی مدیر جهاد کشاورزی شهرستان در بزه تغییر غیرمجاز کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها اشاره شده است که این امر نشانگر شاکی محسوب شدن سازمان جهاد کشاورزی است؛ مضافاً اینکه در رأی وحدت رویه شماره ۷۰۷ مورخ ۱۳۸۷/۱۲/۲۱ نیز از سازمان جهاد کشاورزی با عنوان «اداره شاکی» یاد شده که نشانگر آن است در رویه دیوان عالی کشور نیز سازمان جهاد کشاورزی به عنوان شاکی محسوب شده است؛ ضمن اینکه قانون‌گذار در تبصره ۲ ماده ۱ قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها، نظر سازمان جهاد کشاورزی را به منزله نظر کارشناس رسمی دادگستری تلقی نموده و از این منظر نیز نقش فعال تری به آنان داده است.

در برخی از قوانین قانون‌گذار در کنار شاکی محسوب کردن اشخاص حقوقی حقوق عمومی، مأموران آن شخص حقوقی را ضابط دادگستری محسوب نموده که ازجمله می‌توان به ماده ۵۲ قانون بازار اوراق بهادار اشاره کرد که سازمان بورس^۱ را شاکی محسوب کرده است. در تبصره ۳ ماده ۱۴ قانون توسعه ابزارها و نهادهای مالی جدید به منظور تسهیل اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم قانون اساسی مصوب ۱۳۸۸، کارکنان سازمان بورس و بر اساس تبصره ۲ ماده ۱۱ قانون هوای پاک، سازمان حفاظت محیط زیست شاکی محسوب شده و تبصره ۱ ماده ۳۲ قانون اخیرالذکر مأموران سازمان را ضابط محسوب نموده است. ذکر این نکته لازم است که صرف ضابط بودن شخص حقوقی لزوماً به معنای شاکی محسوب نشدن آن ناست بلکه هدف قانون‌گذار از ضابط تلقی کردن برخی اشخاص حقوقی حقوق عمومی، دادن اختیارات ضابطین دادگستری به این اشخاص در راستای حفظ منافع عمومی و در واقع دادن اختیارات مضاعف است.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، دادن سمت شاکی به اشخاص حقوقی حقوق عمومی در قوانین مختلف پیش‌بینی شده و با عنایت به اینکه وظایفی که قانون‌گذار به اشخاص حقوقی حقوق عمومی داده است مربوط به عموم جامعه است و منافع آن به جامعه می‌رسد، قانون‌گذار خواسته است با شاکی تلقی کردن این اشخاص، نقش فعال به آنان در تحقق وظایف قانونی‌شان داده است تا بتوانند از منافع عموم جامعه که نماینده آن درخصوص موضوعات تعیین قانون‌اند، بهتر دفاع نمایند. درخصوص مواردی نیز که قانون‌گذار بر شاکی بودن این اشخاص تصریح نکرده است می‌توان با تنقیح مناط و توجه به فلسفه قانون‌گذار درخصوص موضوع و در نظر گرفتن این امر که شاکی محسوب شدن یا نشدن شخص حقوقی مربوط به امور شکلی است و در امور شکلی می‌توان تفسیر موسع نمود،^۲ می‌توان بر این نظر قائل شد که اشخاص حقوقی حقوق عمومی دارای سمت شاکی، در روند پرونده‌اند.

سؤالی که باید در این قسمت باید بدان پاسخ داد این است که آیا دادن سمت‌هایی چون ضابطیت و کارشناسی به اشخاص حقوقی حقوق عمومی در کنار شاکی محسوب کردن آنها، مغایر با اصول بی طرفی و تساوی سلاح‌ها است یا خیر؟ در پاسخ باید بیان کرد بی طرفی به عنوان یکی از اصول مهم دادرسی منصفانه، وصف رفتار، گفتار، ذهن و فکر آن دسته از اجزا سیستم دادرسی است که یا تصمیم‌گیر بوده یا اقدام و اظهار می‌کنند که می‌تواند مؤثر در مفاد حکم باشد.^۳ بی طرفی در معنای موسع وصف مقنن، قاضی و اشخاص دخیل در پرونده است.^۴ منظور از اشخاص دخیل در پرونده

۱. سازمان بورس براساس ماده ۵ قانون بازار اوراق بهادار مؤسسه عمومی غیردولتی است.

۲. آشوری، پیشین، ص ۴۹.

۳. ناجی زواره، مرتضی، «قلمرو بی طرفی در دادرسی کیفری»، مجله تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، پیش شماره ۴، ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸، ص ۱۶۹.

۴. همان، ص ۱۶۰.

اشخاصی اند که با اظهار یا اقدام خود در فرایند دادرسی یا صدور حکم مؤثر بوده یا می‌توانند مؤثر باشند. این اشخاص عبارت‌اند از: گواهان و مطلعان، کارشناسان، ضابطان دادگستری، وکیلان دادگستری و مترجمان.^۱ تأمین دادرسی بی‌طرفانه قبل از اینکه نیازمند عملکرد بی‌طرفانه دست‌اندرکاران فرایند عملی دادرسی باشد، اقتضا دارد که مقنن با پیش‌بینی و تنظیم ساختار بی‌طرف در قالب قانون زمینه دادرسی بی‌طرفانه را فراهم آورد و قبل از اینکه عملکرد درون این ساختار بی‌طرف باشد، این خود ساختار است که باید بی‌طرفانه تنظیم شود.^۲ وقتی قانون‌گذار اشخاص حقوقی حقوق عمومی را که دارای سمت شاکی در فرایند کیفری‌اند، ضابط تلقی یا نظریه آنان را به‌عنوان نظریه کارشناسی محسوب می‌کند به نظر می‌رسد قانون‌گذار اصل بی‌طرفی را نقض کرده است؛ چراکه ضابط و کارشناس جزء اصحاب دعوی کیفری نیستند و باید بی‌طرف باشند، اما اشخاص حقوقی حقوق عمومی در فرایند دادرسی کیفری دارای سمت شاکی و ذینفع هستند نمی‌توان آن‌ها را ضابط و کارشناس دانست.^۳ به‌تبع اینکه قانون‌گذار بی‌طرفی را نقض کرده است، اشخاص حقوقی حقوق عمومی نیز که از این اختیارات ناقض بی‌طرفی استفاده می‌کنند، بی‌طرفی را به‌عنوان اشخاص دخیل در فرایند دادرسی کیفری نقض می‌کنند و ظاهر دادرسی را طرف‌دارانه نشان می‌دهند.

یکی دیگر از اصول مهم دادرسی منصفانه، اصل تساوی سلاح‌هاست. این اصل بدین معناست که هریک از طرف‌های دعوا باید بتواند ادعاهای خود را در شرایطی مطرح سازد که او را نسبت به‌طرف مقابل خود به‌طور قابل توجهی در وضعیت نامناسب‌تری قرار ندهد.^۴ این اصل شامل همه طرف‌های دعوا (دادستان، متهم و شاکی) می‌شود.^۵ باتوجه‌به اینکه قانون‌گذار به اشخاص حقوقی حقوق عمومی که شاکی‌اند وصف ضابط بودن و کارشناس بودن را داده، در واقع اختیاری داده است که متهم را که فاقد چنین اختیاراتی است، به‌گونه‌ای اساسی و چشمگیر در موقعیت نامناسبی نسبت به اشخاص حقوقی حقوق عمومی قرار می‌دهد. قانون‌گذار در راستای تحقق تعقیب مؤثر، به اشخاص حقوقی حقوق عمومی، اختیار ضابط و کارشناس محسوب شدن را داده، لکن دو اصل بی‌طرفی و تساوی سلاح‌ها را مخدوش نموده است؛ لذا شایسته است با در نظر گرفتن دو اصل مزبور اختیار ضابط و کارشناس محسوب شدن را از این اشخاص بگیرد.

۴- قانون‌گذار در برخی از موارد به برخی اشخاص حقوقی حقوق عمومی این اختیار را داده است که در راستای انجام وظایف قانونی خود، راست و بدون لزوم صدور حکم قضایی، نسبت به قلع و قمع و رفع تجاوز اقدام نمایند که از جمله این موارد می‌توان به تبصره ۲ الحاقی مورخ ۱۳۸۵/۸/۱ به ماده ۱۰ قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها، تبصره ۴ ماده ۲ قانون توزیع عادلانه آب و ماده ۲۴ آیین‌نامه اجرایی فصل دوم قانون توزیع عادلانه آب مصوب ۱۳۶۳ هیئت‌وزیران، ماده ۹ لایحه قانونی رفع تجاوز از تأسیسات آب و برق کشور مصوب ۱۳۵۹/۴/۳ شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران و تبصره ۱ ماده ۶ اصلاحی ۱۳۷۹ قانون ایمنی راه‌ها و راه‌آهن و ماده ۱۶ الحاقی مورخ ۱۳۷۹ به قانون ایمنی راه‌ها و راه‌آهن اشاره نمود. این اختیارات بیش از اختیارات شاکی در شکایت است، بر همین اساس وقتی قانون‌گذار اختیاراتی بیش از اختیارات صرف شکایت به برخی اشخاص حقوقی حقوق عمومی اعطا کرده است، صرف عدم تصریح به شاکی بودن این

۱. ناجی زواره، مرتضی، «بی‌طرفی در دادرسی کیفری»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۶ و ۵۷، ۱۳۸۵، ص ۶۳.

۲. ناجی زواره، مرتضی، *دادرسی بی‌طرفانه در امور کیفری*، تهران: شهر دانش، چاپ دوم، ۱۳۹۴، ص ۱۳۷.

۳. براساس ماده ۳۳ قانون کارشناسان اصولاً کارشناسانی که مستخدم دولت هستند، نمی‌توانند در دعاوی مربوط به دستگاه متبوع خود اقدام به انجام کارشناسی نمایند.

۴. ساقیان، محمد مهدی، «اصل برابری سلاح‌ها در فرایند کیفری (با تکیه بر حقوق فرانسه و ایران)»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۷۰، شماره ۵۶ و ۵۷، ۱۳۸۵، ص ۸۰.

۵. آشوری، پیشین، ص ۲۱.

اشخاص دلیل بر شاکی محسوب نشدن آنان نیست؛ بلکه باید گفت که به‌طریق اولی این اشخاص درخصوص جرائم علیه وظایف خود، شاکی محسوب می‌شوند. علی‌هذا باتوجه‌به اینکه قانون‌گذار اختیارات بیشتر از صرف شاکی بودن را به برخی اشخاص حقوقی حقوق عمومی داده است، در این موارد علی‌رغم عدم تصریح به شاکی بودن، می‌توان به حکم قیاس اولویت بیان کرد که این اشخاص اختیار پایین‌تری دارند که عبارت از شاکی محسوب شدن است.

باتوجه‌به مراتب فوق در خصوص جرائم ارتكابی در ارتباط با اشخاص حقوقی حقوق عمومی (اعم از اینکه علیه خود اشخاص حقوقی باشد یا علیه وظیفه قانونی آنان) به نظر می‌رسد سمت این اشخاص شاکی است. در حقوق انگلستان مقامات تعقیب سه دسته‌اند، دسته اول نهاد دادستانی سلطنتی^۱ است که براساس قانون تعقیب جرائم مصوب ۱۹۸۵ تعقیب جرایمی را که کشف و تحقیق آن توسط پلیس شروع شده است برعهده می‌گیرد. دسته دوم تعقیبی است که از سوی اشخاص خصوصی صورت می‌پذیرد^۲ و این اشخاص با هزینه شخصی خود اقدام به تعقیب می‌کنند و بر اساس بند ۱ ماده ۲ قانون تعقیب جرائم مصوب ۱۹۸۵ حق تعقیب جرائم را دارند. دسته سوم نهادهای دولتی یا شبه‌دولتی^۳ است که وظیفه تعقیب برخی جرائم خاص را دارند؛ به‌عنوان مثال، اداره مالیات و گمرک، وظیفه تعقیب جرائم مربوط به فرار مالیاتی و عوارض گمرکی را بر عهده دارد، سازمان محیط‌زیست مسئول تعقیب جرائم آلودگی است.^۴ این دسته سوم همان اشخاص حقوقی حقوق عمومی مورد بحث مقاله حاضرند که حدود ۲۵ درصد از تعقیب‌ها توسط آنها صورت می‌پذیرد.^۵ موضع حقوق انگلستان از این حیث که از ظرفیت اشخاص حقوقی حقوق عمومی برای تعقیب جرائم علیه منافع عمومی استفاده شده است و با دادن اختیارات تعقیبی و تحقیقی،^۶ نقش فعالی به آنان برای برخورد با این جرائم داده‌شده است، با حقوق ایران مشابهت دارد. تفاوت حقوق ایران با حقوق انگلستان در این است که در حقوق انگلستان شخص حقوقی حقوق عمومی، به‌عنوان مقام تعقیب محسوب می‌شود که خودش تصمیم‌گیر در زمینه تعقیب است، به همین دلیل بعضاً از این اشخاص با عنوان مقامات تعقیب تخصصی^۷ یاد می‌شود، درحالی‌که در ایران شکایت این شخص به‌عنوان یکی از جهات تعقیب محسوب شده و تصمیم درخصوص تعقیب، از سوی دادستان اتخاذ می‌شود.

۲. حقوق و تکالیف اشخاص حقوقی حقوق عمومی در فرایند دادرسی کیفری

در قسمت قبل به‌سمت اشخاص حقوقی حقوق عمومی پرداختیم و در این قسمت می‌خواهیم، به بررسی حقوق و تکالیف این اشخاص در فرایند دادرسی کیفری بپردازیم. حقوق و تکالیف اشخاص حقوقی حقوق عمومی، بستگی مستقیم به سمتی دارد که به آنان می‌دهیم و اگر سمت شاکی به آنان بدهیم، حقوق و تکالیف متفاوتی از اعلام‌کننده جرم دارند. دقیقاً به‌خاطر این حقوق و تکالیف است که می‌توانیم بگوییم این اشخاص نقش فعال یا منفعلی در فرایند دادرسی کیفری دارند. در ادامه به بررسی حقوق و تکالیف این اشخاص در هر یک از سمت‌های مزبور می‌پردازیم.

^۱. Crown prosecution service.

^۲. بر همین اساس به این نوع تعقیب، تعقیب خصوصی (private prosecution) گفته می‌شود.

^۳. Quasi-government.

^۴. Campbell, Liz; Andrew Ashworth and Mike Redmayne, *The Criminal Process*, Oxford University Press, Fifth Edition, 2019, P 158.

^۵. Sprack, J. *A Practical Approach To Criminal Procedure*, Oxford University Press, 16th Edition, 2020, P 65.

^۶. Campbell, Ashworth and Redmayne, Op. Cit.

^۷. Slapper, G. *Organizational prosecutions*, Routledge, 2017, P 91.

۲.۱. حقوق و تکالیف اشخاص حقوقی حقوق عمومی در سمت اعلام‌کننده جرم

همان‌طور که گفته شد، اعلام‌کننده اطلاعاتی درخصوص جرم دارد و آن را به مقام تعقیب یا ضابطین اعلام می‌کند که موجب کشف جرم و پیرو آن تعقیب جرم می‌شود؛ بر همین اساس به‌موجب بند (ب) ماده ۶۴ قانون آیین دادرسی کیفری اعلام‌جرم، یکی از جهات قانونی شروع به تعقیب است. در صورتی که قائل به این باشیم سمت اشخاص حقوقی حقوق عمومی در فرایند دادرسی کیفری، اعلام‌کننده جرم است، این اشخاص صرفاً به اعلام‌جرم مکلفاند و با اعلام‌جرم وظیفه اعلام‌کننده به اتمام می‌رسد و در صورتی که در فرایند دادرسی کیفری، نیاز به مداخله فعال از قبیل اعتراض به آرا در جهت حفظ منافع عمومی باشد، چون اعلام‌کننده جرم واجد این اختیارات نیست، نمی‌تواند به رأی صادره اعتراض نماید و صرفاً می‌تواند مراتب را به دادستان اعلام نماید تا وی اعتراض نماید. بر همین اساس می‌توان گفت با قائل شدن سمت اعلام‌کننده برای اشخاص حقوقی حقوق عمومی، این اشخاص ابزار کافی برای حفاظت از منافع عمومی را در اختیار نخواهند داشت و نقش آنان در روند دادرسی کیفری نقش منفعلی خواهد بود.

۲.۲. حقوق و تکالیف اشخاص حقوقی حقوق عمومی در سمت شاکی

در صورتی که قائل بر این باشیم که اشخاص حقوقی حقوق عمومی در فرایند دادرسی کیفری دارای سمت شاکی هستند (که نظر مختار نگارندگان در قسمت قبلی مقاله بر همین منوال است)، این اشخاص در فرایند مزبور دارای حقوق و تکالیفی می‌باشند. از جمله حقوق این اشخاص در فرایند کیفری می‌توان به حق ارائه ادله، لزوم دعوت برای جلسات رسیدگی، لزوم ابلاغ آرا، حق اعتراض به آرا اعم از اینکه در دادسرا صادر شده باشد یا در دادگاه، حق درخواست تأمین خواسته، حق مطالبه ضرر و زیان اشاره نمود. باتوجه به اینکه در موارد مزبور قواعد عام آیین دادرسی کیفری و سایر قوانین ملاک عمل است و تفاوت چندانی میان احکام ناظر به اقدام اشخاص حقوقی حقوق عمومی با سایر اشخاص وجود ندارد؛ لذا به بررسی آن موارد پرداخته نمی‌شود و در ادامه صرفاً به بررسی موضوع تکلیف پرداخت هزینه دادرسی و حق اعلام گذشت اشخاص مزبور پرداخته می‌شود.

۲.۲.۱. لزوم پرداخت هزینه دادرسی

یکی از تکالیفی که قانون‌گذار برعهده شاکی گذاشته است، لزوم پرداخت هزینه دادرسی است که ازجمله این موارد می‌توان به پرداخت هزینه طرح شکایت کیفری^۱ و هزینه تجدیدنظرخواهی^۲ اشاره کرد. همان‌طور که در قسمت قبلی بیان کردیم اشخاص حقوقی حقوق عمومی سمت شاکی در جریان دعوای کیفری دارند؛ حال سؤالی که مطرح است این است که آیا این اشخاص نیز باید هزینه دادرسی را به‌عنوان یکی از تکالیف شاکی پرداخت نمایند یا خیر؟ در پاسخ به این سؤال باید بیان کرد که در ماده ۶۹۰ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۱۸ دولت از پرداخت هزینه دادرسی معاف بود، با تصویب قانون آیین دادرسی مدنی دادگاه‌های عمومی و انقلاب ۱۳۷۹ این مقرر حذف شد و براساس رأی وحدت رویه ۶۵۲ مورخ ۱۳۸۰/۱/۲۸ هیئت عمومی دیوان عالی کشور^۳ مقرر گردیده که ماده ۶۹۰ نسخ شده و دولت از پرداخت

۱. ماده ۵۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری.

۲. ماده ۴۳۶ قانون آیین دادرسی کیفری.

۳. در این رأی ضمن شاکی دانستن بانک مرکزی درخصوص جرایم مربوط به تخلف از تعهدات ارزی اشخاص، اعلام گردیده است که می‌بایست هزینه دادرسی مربوط به تجدیدنظرخواهی را پرداخت نماید که این امر نیز یکی از دلایل شاکی محسوب شدن اشخاص حقوقی حقوق عمومی است؛ چراکه لزوم پرداخت هزینه دادرسی یکی از آثار شاکی محسوب شدن است و اعلام‌کننده جرم چنین تکلیفی ندارد.

هزینه دادرسی معاف نیست. در قانون آیین دادرسی کیفری نیز به معافیت اشخاص حقوقی حقوق عمومی از پرداخت هزینه دادرسی اشاره نشده است، علی‌هذا اصولاً اشخاص حقوقی حقوق عمومی به پرداخت هزینه‌های دادرسی کیفری مکلف‌اند، مگر اینکه در قوانین به معافیت نهاد خاصی تصریح شده باشد که از جمله می‌توان به معافیت سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری و سازمان حفاظت از محیط‌زیست اشاره کرد که به موجب تبصره ۲ ماده ۳۲ قانون هوای پاک مصوب ۹۶/۴/۲۵ از پرداخت هزینه دادرسی دعاوی حقوقی و کیفری ناظر به قانون مزبور معاف شده‌اند.^۱

باتوجه به اینکه اشخاص حقوقی حقوق عمومی ارائه‌کننده خدمات عمومی‌اند، در راستای تعقیب مؤثرتر جرائم علیه منافع عمومی و تأمین بهتر منافع عمومی شایسته است قانون‌گذار این اشخاص را از پرداخت هزینه دادرسی در پرونده‌های کیفری معاف نماید، به‌ویژه اینکه در بسیاری از موارد این اشخاص از بودجه عمومی استفاده می‌کنند و پرداخت هزینه دادرسی که به حساب خزانه دولت واریز می‌شود، به معنای پرداخت هزینه از سوی دولت در حق دولت است؛ لذا لازم است در این خصوص قانون‌گذار صراحتاً اشخاص حقوقی حقوق عمومی را از پرداخت هزینه دادرسی در پرونده‌های کیفری معاف نماید.

۲.۲.۲. حق اعلام گذشت

یکی از حقوق شاکی در فرایند دادرسی کیفری حق شکایت و به تبع آن حق اعلام گذشت است. جرائم از این حیث که شروع و خاتمه تعقیب تابع اراده شاکی است یا خیر، به دو قسم جرائم قابل گذشت و غیرقابل گذشت تقسیم می‌شوند. در حوزه جرائم مربوط به اشخاص حقوقی نیز این تقسیم‌بندی وجود دارد؛ ازجمله جرائم قابل گذشت می‌توان به تخریب اموال دولتی اشاره کرد؛ البته با این وصف اینکه از اموال مورد استفاده عمومی نباشد^۲ که به موجب ماده ۱۰۴ قانون مجازات اسلامی ناظر بر ماده ۶۷۷ قانون تعزیرات از جمله جرائم قابل گذشت تلقی شده است و ازجمله جرائم غیرقابل گذشت می‌توان به شکار غیرمجاز حیوانات وحشی و استفاده غیرمجاز از آب، برق، گاز بدون داشتن حق انشعاب اشاره کرد.

سؤالی که در این قسمت مطرح است؛ آنکه آیا اشخاص حقوقی حقوق عمومی در جرائم علیه خود یا علیه وظایف خود حق اعلام گذشت دارند یا خیر؟ در پاسخ باید گفت در قانون آیین دادرسی کیفری و سایر قوانین، حکم کلی در این خصوص وجود ندارد و صرفاً در برخی از قوانین به این موضوع اشاره شده است. از عموم و اطلاق قوانین در خصوص اعلام گذشت می‌توان این‌گونه استنباط کرد که این اشخاص حق اعلام گذشت دارند. تفاوتی که وجود دارد این است که در خصوص اشخاص حقیقی ممکن است شاکی بدون استیفای کامل حقوق خود، اعلام گذشت نماید، به‌عنوان مثال در بزه سرقت بدون دریافت رد مال اعلام گذشت نماید؛ لکن این مورد در خصوص اشخاص حقوقی عمومی امکان‌پذیر نیست؛ زیرا همان‌طور که قبلاً بیان کردیم، اقدام اشخاص مزبور در حیطه وظایف قانونی خود، به نمایندگی از عموم افراد جامعه است و در این حوزه مکلف‌اند^۳ منافع عمومی را در اقدامات خود در نظر گیرند و محقق نمایند و حق شخصی

۱. جهت ملاحظه فهرست کامل این دستگاه‌ها رک نظریه مشورتی شماره ۱۱۶/۹۷/۷ مورخ ۱۳۹۷/۱/۲۷ اداره کل حقوقی قوه قضائیه.

۲. اداره حقوقی در نظریه مشورتی شماره ۷/۹۹/۱۳۴۷ مورخ ۱۳۹۹/۹/۲۲ تخریب عمدی شیشه کلانتری را مشمول ماده ۶۷۷ قانون تعزیرات دانسته است.

۳. اشخاص حقوقی حقوق عمومی به لحاظ صلاحیت‌هایی که موجب قانون برای آنها پیش‌بینی شده است و اینکه وظیفه آنها ارائه خدمات عمومی در راستای رفع نیازهای عمومی است، در قبال صلاحیت‌های خود تکلیف دارند و نمی‌توانند به دلخواه از اعمال آنها خودداری کنند. رضایی‌زاده و داوری، پیشین، ص ۹۲.

نیست که با سلیقه شخصی در این حوزه اقدام نمایند؛ بلکه باید نسبت به استیفای کامل حقوق جامعه که نماینده آن هستند، اقدام نمایند؛ لذا پس از استیفای کامل حقوق جامعه، می‌توانند نسبت به اعلام گذشت اقدام نمایند.^۱ در ماده ۶ لایحه قانونی رفع تجاوز از تأسیسات آب و برق کشور مصوب ۱۳۵۹ شورای انقلاب جمهوری اسلامی، قانون‌گذار چنین موضعی اتخاذ کرده و اعلام نموده است با استیفای کامل حقوق، اداره متولی، می‌تواند نسبت به اعلام گذشت اقدام نماید و مصداق استیفای کامل حقوق همان ترمیم خرابی‌ها و اعاده وضع به حالت سابق دانسته شده است.

در ماده ۳ آیین‌نامه میانجیگری در امور کیفری مصوب ۲۸/۰۷/۱۳۹۵ هیئت‌وزیران اعلام شده است در مواردی که دستگاه‌های دولتی شاکی‌اند می‌توان موضوع را به میانجیگری ارجاع نمود؛ باتوجه‌به اینکه ارجاع به میانجیگری در راستای ایجاد سازش بین شاکی و متهم است از این مقرر نیز می‌توان برداشت نمود که اشخاص حقوقی حقوق عمومی (که دولت مصداق اتم آن است) حق اعلام گذشت دارند؛ چراکه به امکان استفاده از میانجیگری که یکی از طرق تسهیل حصول سازش است، اشاره شده است. همچنین باتوجه‌به اینکه قانون‌گذار بر اعلام گذشت آثار متعددی بار نموده که از جمله آنها این است که متهم می‌تواند از ارفاقات قانونی از قبیل تعلیق تعقیب، تعلیق اجرای مجازات و ماده ۴۸۳ قانون آیین دادرسی کیفری استفاده نماید؛ لذا این امر به‌عنوان مشوقی برای بزه‌کار تلقی و وی در این راستا سعی در جبران ضررهای وارده برآمده و از منظر تعقیب مؤثر، حقوق جامعه از این طریق بهتر تأمین خواهد شد. باتوجه‌به مراتب فوق می‌توان بیان کرد که اصل بر این است که اشخاص حقوقی حقوق عمومی، در صورت استیفای کامل حقوق خود، می‌توانند نسبت به اعلام گذشت اقدام نمایند؛ مگر اینکه قانون‌گذار صراحتاً این امر را ممنوع اعلام نموده باشد که مصداق آن تبصره ۲ ماده ۵۷۵ قانون دادرسی کیفری است که اعلام گذشت از سوی یگان نظامی متضرر از وقوع جرم را مسموع ندانسته است.

یکی از سؤالاتی که اینجا قابل طرح است، این است که وقتی شخص حقوقی حقوق عمومی در صورت استیفای کامل حقوق می‌تواند اعلام گذشت نماید، آیا می‌تواند تحت همان شرایط (استیفای کامل حقوق) از طرح شکایت خودداری کند؟ در پاسخ به این سؤال باید گفت وقتی که با استیفای کامل حقوق، شخص حقوقی می‌تواند گذشت نماید، به همین کیفیت می‌تواند از طرح شکایت خودداری کند و تفاوتی میان این دو وجود ندارد؛ ضمن اینکه اگر قائل به طرح شکایت و سپس اعلام گذشت باشیم، این امر، هم موجب افزایش بی‌مورد پرونده به دادگستری و تورم پرونده‌های کیفری در آن خواهد شد و هم هزینه‌ای اضافی برعهده شخص حقوقی حقوق عمومی خواهد بود؛ ضمن اینکه قانون‌گذار در ماده ۷ قانون راجع به واگذاری معاملات ارزی به بانک ملی ایران مصوب ۱۳۳۶ این اختیار را به بانک ملی داده بود تا قبل از قطعیت حکم شکایت را مسترد نماید.^۲ باتوجه‌به مراتب فوق، در جرائم قابل گذشت، شخص حقوقی مزبور می‌تواند از طرح شکایت صرف‌نظر نماید. درخصوص جرائم غیرقابل گذشت، باید گفت که در بادی امر این موضوع که شخص حقوقی با استیفای کامل حقوق شکایت نکند، در تعارض با حکم مقرر در ماده ۷۲ قانون آیین دادرسی کیفری درخصوص الزام به اعلام جرم، قرار دارد؛ لکن این تعارض را می‌توان این گونه رفع نمود که همان‌طور که در بالا بیان کردیم، شخص حقوقی حقوق عمومی نقش شاکی را دارد و از وی در حد شاکی انتظار می‌رود و با استیفای کامل حقوق، وظیفه وی انجام و

۱. اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره ۷/۹۷/۲۸۰۰ مورخ ۱۳۹۷/۱۱/۱ همین نظر را تأیید نموده و امکان اعلام گذشت از سوی اداره دولتی را پس از استیفای کامل حقوق، میسر دانسته است.

۲. به نظر برخی از نویسندگان در حال حاضر این قانون به موجب مقررات بعدی که درخصوص بانک مرکزی آمده، نسخ ضمنی شده است؛ رک: رحمدل، منصور، آیین دادرسی کیفری، جلد ۱، تهران: دادگستر، چاپ دوم، ۱۳۹۴، ص ۸۶.

منافع نیز تأمین شده محسوب می‌شود و اینجا می‌تواند به‌عنوان شاکی شکایت نکند و صرفاً در راستای رعایت ماده ۷۲ وقوع جرم را به دادستان اعلام نماید^۱ و سپس دادستان به‌عنوان مدعی‌العموم با در نظر گرفتن موارد مختلف درخصوص تعقیب یا عدم تعقیب بر اساس قوانین از جمله ماده ۸۱ قانون آیین دادرسی کیفری (در مورد تعلیق تعقیب) اتخاذ تصمیم کند.

با عنایت به اینکه در حوزه قوانین شکلی هرچقدر قانون‌گذار درخصوص موضوعات مربوطه بیشتر تعیین تکلیف کرده باشد، در عمل اجرای قانون با مشکل کمتری مواجه می‌شود و مجریان قانون بهتر می‌توانند آن را اجرا نمایند؛ لذا شایسته است قانون‌گذار صراحتاً و به‌عنوان یک قاعده کلی به امکان اعلام گذشت و صرف‌نظر کردن از شکایت، ازسوی اشخاص حقوقی حقوق عمومی اشاره و شرایط آن از قبیل لزوم استیفای کامل حقوق را تعیین نماید و موارد استثنایی را نیز به‌صورت دقیق مشخص کند که در این راستا می‌تواند جرائم شدید و سابقه کیفری مرتکب در زمینه تعدی به حقوق جامعه را به‌عنوان معیاری برای عدم امکان اعلام گذشت محسوب نماید.^۲

همان‌طور که قبلاً بیان کردیم، در حقوق انگلستان اشخاص حقوقی حقوق عمومی در جرائم علیه وظایف خود به‌عنوان مقام تعقیب محسوب می‌شوند و از این حیث دارای اختیارات صلاح‌دیدنی متنوعی مثل صدور اخطار و تعلیق یا ابطال مجوز زیست‌محیطی‌اند و از تعقیب به‌عنوان آخرین حربه استفاده می‌شود و بر این اساس فرهنگ قضازدایی در این نهادها حاکم است.^۳ در حقوق ایران اشخاص حقوقی حقوق عمومی حق اعلام گذشت و صرف‌نظر کردن از تعقیب را دارند و سایر اختیارات صلاح‌دیدنی به دادستان داده شده است، لیکن در حقوق انگلستان این اشخاص دارای اختیارات متنوعی‌اند و هدف اصلی الزام مجرمین به رعایت قانون است.

نتیجه‌گیری

در جرائم ارتكابی در ارتباط با اشخاص حقوقی حقوق عمومی، اعم از اینکه علیه خود شخص حقوقی باشد یا علیه وظایف اشخاص حقوقی، سمت این اشخاص شاکی است؛ چرا که در جرائم علیه شخص حقوقی وی متضرر از جرم است و بر این اساس شکی در بزه‌دیده و شاکی بودن وی نیست و در جرائم علیه وظیفه شخص حقوقی نیز چون این جرائم اختلال در روند ارائه خدمت عمومی است، عموم افراد جامعه بزه‌دیده‌اند و شخص حقوقی به نمایندگی از جامعه شاکی محسوب می‌شود تا نسبت به پیگیری موضوع از طریق طرح شکایت اقدام نماید؛ مضافاً اینکه در برخی قوانین بر شاکی محسوب شدن اشخاص مزبور تصریح شده است. در حقوق انگلستان نهادهای عمومی به‌عنوان مقام تعقیب شناخته می‌شوند و دارای اختیارات صلاح‌دیدنی متنوعی در فرایند تعقیب‌اند. دادن نقش فعال به اشخاص حقوقی حقوق عمومی موجب انفعال دادستان‌ها در پیگیری جرائم منافع عمومی نمی‌شود؛ چراکه اشخاص مزبور به‌لحاظ تخصص، نیروی انسانی کافی و داشتن داده‌ها و اطلاعات کافی بهتر می‌توانند به کشف حداکثری علیه منافع عمومی که عمدتاً در زمره جرائم بدون

^۱. جهت دیدن نظر مشابه رک: نظریه مشورتی شماره ۷/۹۹/۱۶۸۰ مورخ ۹۹/۱۲/۱۹ که در آن اداره حقوقی در خصوص موردی که فرد از برق استفاده غیرمجاز نماید و اداره برق حقوق خود را به صورت کامل استیفا کند، در این صورت چون جرم غیرقابل گذشت است، اداره برق باید وفق ماده ۷۲ قانون آیین دادرسی کیفری وقوع جرم را به دادستان اعلام نماید، لکن تکلیفی به شکایت ندارد.

^۲. قانونگذار در ماده ۵۹ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع مصوب ۱۳۴۶ اعلام نموده است، باوجود سه شرط مربوط به نوع جرم (جنحه)، فقد سابقه قبلی مرتکب در زمینه جرائم موضوع قانون و نهایتاً جبران خسارات و پرداخت جزای نقدی، سازمان منابع طبیعی، می‌تواند از تعقیب کیفری صرف‌نظر نماید. این ماده می‌تواند به‌عنوان الگویی برای تقنین در حوزه اعلام گذشت ازسوی اشخاص حقوقی حقوق عمومی باشد.

^۳. Campbell, Ashworth and Redmayne, Op. Cit., P 159.

بزه دیده است، کمک کنند و از این طریق یاریگر دادستان در کشف جرائم باشند و باتوجه به اینکه جرائم از جمله جرائم غیرقابل گذشت است، در صورت اطلاع دادستان از وقوع جرم وی می تواند تعقیب را به جریان بیندازد. قانون گذار در برخی از موارد علاوه بر شاکی دانستن اشخاص حقوقی حقوق عمومی، سمت های کارشناس و ضابطیت را به آنان داده است که این امر ناقض اصل بی طرفی از سوی قانون گذار است چرا که ضابط و کارشناس جزء اصحاب دعوی کیفری نیستند و باید بی طرف باشند، اما اشخاص حقوقی حقوق عمومی در فرایند دادرسی کیفری سمت شاکی و ذی نفع دارند و نمی توان آنها را ضابط و کارشناس دانست. به تبع اینکه قانون گذار بی طرفی را نقض کرده است، اشخاص حقوقی حقوق عمومی نیز که از این اختیارات ناقض بی طرفی استفاده می کنند، بی طرفی را به عنوان اشخاص دخیل در فرایند دادرسی کیفری نقض می کنند و ظاهر دادرسی را طرف دارانه نشان می دهند. دادن سمت های کارشناس و ضابطیت به اشخاص حقوقی مزبور به عنوان یکی از طرفین دعوای کیفری موجب می شود متهم را که فاقد چنین اختیاراتی است، به گونه ای اساسی و چشمگیر در موقعیت نامناسبی نسبت به اشخاص حقوقی قرار دهد و بر این اساس ناقض اصل تساوی سلاح ها است.

اشخاص حقوقی حقوق عمومی به تبع اینکه شاکی اند، اصولاً باید نسبت به پرداخت هزینه دادرسی اقدام کنند؛ مگر اینکه بر معافیت آنان تصریح شده باشد که این امر با جایگاه اشخاص حقوقی که تأمین کننده منافع عمومی اند در تعارض است و در صورت استیفای کامل حقوق خود، حق صرف نظر کردن از شکایت و اعلام گذشت را دارند و از این حیث با جایگاه آنان به عنوان حافظ منافع عمومی در تعارض نیست و در حقوق انگلستان نیز نهادهای عمومی به عنوان مقام تعقیب اختیارات صلاح دیدی متنوع مثل صرف نظر کردن از تعقیب با صدور اخطار دارند. در پایان پیشنهادات ذیل ارائه می گردد:

۱. قانون گذار با تدوین مقرراتی صراحتاً اشخاص حقوقی حقوق عمومی را به عنوان شاکی محسوب نماید.
۲. قانون گذار حق صرف نظر کردن از شکایت و حق اعلام گذشت اشخاص حقوقی حقوق عمومی را پیش بینی، و در این راستا شروط استیفای کامل حقوق، فقدان سابقه ارتکاب جرائم علیه منافع عمومی و شدید نبودن جرائم را تصریح نماید.
۳. قانون گذار در راستای تعقیب مؤثر و تأمین بهتر منافع عمومی، اشخاص حقوقی حقوق عمومی را از پرداخت هزینه دادرسی معاف کند.
۴. در راستای تأمین اصول بی طرفی و تساوی سلاح ها، قانون گذار سمت کارشناس و ضابطیت را از اشخاص حقوقی حقوق عمومی حذف کند.

منابع

کتاب

۱. امامی، محمد و کورش استوار سنجری، *حقوق اداری*، جلد ۱، تهران: میزان، چاپ هفدهم، ۱۳۹۳.
۲. آشوری، محمد، *آیین دادرسی کیفری*، جلد ۱، تهران: سمت، چاپ نوزدهم، ۱۳۹۵.
۳. رحمدل، منصور، *آیین دادرسی کیفری*، جلد ۱، تهران: دادگستر، چاپ دوم، ۱۳۹۴.
۴. محسنی، فرید، *جرائم اقتصادی*، در: نیازپور، امیرحسن (به کوشش)، *دانشنامه علوم جنایی اقتصادی*، تهران: میزان، ۱۳۹۶.
۵. ناجی زواره، مرتضی، *دادرسی بی طرفانه در امور کیفری*، تهران: شهر دانش، چاپ دوم، ۱۳۹۴.

مقاله

۶. رضایی‌زاده، محمد جواد و محسن داوری، «تفکیک صلاحیت اشخاص حقوق عمومی در نظام حقوقی ایران»، فصلنامه حقوق اداری، دوره ۲، شماره ۸، ۱۳۹۴، صص ۸۳-۱۱۴.
۷. رهامی، محسن و علی مراد حیدری، «شناخت جرائم بدون بزه‌دیده»، فصلنامه مدرس علوم انسانی، شماره ۳۷، ۱۳۸۳، صص ۷۳-۱۰۷.
۸. ساقیان، محمد مهدی، «اصل برابری سلاح‌ها در فرایند کیفری (با تکیه بر حقوق فرانسه و ایران)»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۷۰، شماره ۵۶ و ۵۷، ۱۳۸۵، صص ۷۹-۱۱۰. doi: 10.22106/jlj.2006.11439
۹. صادقی، محمد، جواد رجبی سلمان و حسن حاجی‌تبار فیروزجایی، «جایگاه سازمان بورس و اوراق بهادار در پیشگیری از جرائم بورس و فرابورسی در راستای برنامه‌ریزی منطقه‌ای و توسعه پایدار»، فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، دوره ۱۳، شماره ۵۱، ۱۴۰۲، صص ۲۱۳-۲۳۶. doi: 10.22034/jgeoq.2023.231189.2494
۱۰. عبداللهی، افشین و جواد فراز مهر، «امکان اعمال ضمانت اجرای کیفری در مورد اشخاص حقوقی عمومی»، دوره ۷، شماره ۲۶، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۱۳۹۸، صص ۲۵۱-۲۸۴. <https://doi.org/10.22054/jclr.2018.30543.1642>
۱۱. مهرا، نسرين و سعدی ابراهیم‌زاده، «نقش نهاد ناظر در مواجهه با بزهکاری در بازار اوراق بهادار مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و آمریکا»، فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی، دوره ۱۳، شماره ۱، ۱۴۰۱، صص ۴۲۳-۴۴۱. Doi: 10.22059/JCL.2022.332437.634264
۱۲. ناجی زواره، مرتضی، «بی‌طرفی در دادرسی کیفری»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۶ و ۵۷، ۱۳۸۵، صص ۲۹-۷۸. doi: 10.22106/jlj.2006.11438
۱۳. ناجی زواره، مرتضی، «قلمرو بی‌طرفی در دادرسی کیفری»، مجله تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، پیش شماره ۴، ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸، صص ۱۵۹-۱۸۰.

پایان‌نامه

۱۴. آقای، امین، «حمایت از منافع عمومی در نظام تعقیب کیفری ایران»، رساله دکتری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۹۶.
۱۵. صادقی قهساره، محمدرضا، «بررسی فرایند دادرسی به جرائم بورس اوراق بهادار»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، اصفهان: مؤسسه آموزشی عالی شهید اشرفی اصفهانی، ۱۳۹۰.

منبع الکترونیک

۱۶. سایت نشست‌های قضایی: <https://neshast.eadl.ir>

References

Books

1. Ashouri, Mohammad, *Criminal Procedure*, Volume 1, Tehran: Samt, 19th Edition, 2016. (in Persian)
2. Campbell, Liz; Andrew Ashworth and Mike Redmayne, *The Criminal Process*, Oxford University Press, Fifth Edition, 2019.
3. Emami, Mohammad and Kourosh Ostovar Sangari, *Administrative Law*, Volume 1, Tehran: Mizan, 17th Edition, 2014. (in Persian)
4. Mohseni, Farid, *Economic Crimes*, In: Niazpour, Amirhassan (ed.), *The Encyclopedia of Economic Criminal Sciences*, Tehran, Mizan, 2017. (in Persian)
5. Naji Zavareh, Morteza, *Impartial Trial in Criminal proceedings*, Tehran: Shahr-e-Danesh, Second Edition, 2015. (in Persian)

6. Raham-Del, Mansour, *Criminal Procedure*, Volume 1, Tehran: Dadgostar, Second Edition, 2015. (in Persian)
7. Slapper, G. *Organizational Prosecutions*, Routledge, 2017.
8. Sprack, J. *A Practical Approach To Criminal Procedure*, Oxford University Press, 16th Edition, 2020.

Articles

9. Abdollahi, Afshin and Javad Farazmeh, "Possibility of Criminal Sanctions on Legal Persons of Public Law", *Criminal Law Research Quarterly*, Volume 7, Issue 26, 2019, PP 251-284. (in Persian) <https://doi.org/10.22054/jclr.2018.30543.1642>.
10. Mehra, Nasrin and Sa'di Ebrahim-Zadeh, "The Role of the Regulator in Dealing with Delinquency of Securities Market; A Comparative Study of Iran & United States", *Comparative Law Studies Quarterly*, Volume 13, Issue 1, 2022, PP 423-441. (in Persian) Doi: 10.22059/JCL.2022.332437.634264.
11. Naji Zavareh, Morteza, "Impartiality in Criminal Proceedings", *Journal of Justice Law, Dadgostar Legal Journal*, Volume 70, Issues 56 and 57, 2006. PP 29-78. (in Persian) doi: 10.22106/jlj.2006.11438.
12. Naji Zavareh, Morteza, "The Realm of Impartiality in Criminal Proceedings", *Journal of Iranian and International Comparative Legal Research*, Pre-Issue 4, 2008 and 2009, PP 159-180. (in Persian)
13. Rezaei-Zadeh, Mohammad Javad and Mohsen Davari, "Separation of Jurisdictions of Public Law Persons in the Iranian Legal System", *Administrative Law Quarterly*, Volume 2, Issue 8, 2015, PP 83-113. (in Persian)
14. Rohami, Mohsen and Ali Morad Heydari, "Understanding Crimes Without Victimization", *Humanities Teacher's Quarterly*, Issue 38, 2004, PP 73-107. (in Persian)
15. Sadeghi, Mohammad, Javad Rajabi Salman and Hassan Haji-Tabar Firouzjaei, "The Position of the Stock Exchange and Securities Organization in the Prevention of Stock and Over-the-Counter Crimes in Line with Regional Planning and Sustainable Development", *Geography Quarterly* (Regional Planning), Volume 13, Issue 51, 2023, PP 213-236. (in Persian) doi: 10.22034/jgeoq.2023.231189.2494.
16. Saghian, Mohammad Mehdi, "The Principle of Equality of Arms in the Criminal Process (Based on French and Iranian Law)", *Dadgostar Legal Journal*, Volume 70, Issues 56 and 57, 2006. PP 79-110. (in Persian) doi: 10.22106/jlj.2006.11439.

Thesis

17. Aghae'i, Amin, "Protection of Public Interests in the Iranian Criminal Prosecution System", PhD Thesis, Tehra: Tarbiat Modarres University, 2017. (in Persian)
18. Sadeghi Ghahsareh, Mohammad Reza, "Investigation of the Trial Process for Stock Exchange Crimes", Master's Thesis, Isfahan: Shahid Ashrafi Isfahani Higher Educational Institute, 2011. (in Persian)

Electronic Resource

19. Judicial Sessions Website: <https://neshast.eadl.ir> (in Persian)

*This page is intentionally
left blank.*